

DUGONICS ANDRÁS ETELKÁJA ÉS A SZEGED KÖRNYÉKI NYELVJÁRÁS

SINKOVICS BALÁZS
(Szegedi Tudományegyetem)

1. A mai szegedi nyelvhasználatot vizsgálva kezdem el azt is kutatni, hogy a nyelvjárási gyűjtések és Bálint Sándor Szegedi szótára (1957) vagy Kálmány Lajos néprajzi gyűjtései (1881–1891, 2015) mellett milyen régebbi *ö-ző* szövegek vannak, amelyekkel később össze lehet vetni mai gyűjtésünket (vö. Kontra–Németh–Sinkovics 2016), és dokumentálni az *ö-zésben* bekövetkező változást. A kutatás során jutottam el Dugonics András regényéhez, az *Etelkához*.

Tanulmányomban az első magyar regény, az *Etelka* harmadik, *ö-ző* nyelvjárásba átirított változatát vizsgálom meg a tekintetben, hogy mennyire írta át Dugonics a második kiadáshoz képest. Először röviden Dugonics életét, nyelvszemléletének változását foglalom össze, majd Benkő Loránd (1956) alapján áttekintem a korabeli irodalmi nyelv és Dugonics *ö-zését*. Ezután az *Etelka* 1805-ös kiadásának különböző részletei alapján megvizsgálom, milyen mértékű benne az *ö-zés*, és hogy a nyelvjárás más hangtani vagy morfológiai sajátosságai megjelennek-e a regényben.

2. Dugonics András Szegeden született 1740-ben. Ott járt iskolába, majd 1756-ban belépett a piarista rendbe. Ezt követően Nyitrán teológiát tanult, majd tanított Vácon, és Erdélyben, Medgyesen is. Onnan 1770-ben Nyitrára helyezték át, 1774-től már a nagyszombati egyetemen tanított matematikát, és amikor 1777-ben az egyetemet Budára helyezték át, Dugonics is vele ment. 1808-ban kora miatt nyugdíjba vonult, és rokonaihoz költözött Szegedre, ahol 1818-ban meghalt. 1774-től jelennek meg művei, ő készítette Homérosz első magyar fordítását *Trója veszedelme* címmel, 1780-ban pedig *Ulisszesnek, ama' híres, és nevezetes görög királynak csudálatos történetei* című munkáját adta ki magyaros tizenkettes, négy soros versekben (Dugonics 2015).

3. Dugonics András munkáit olvasva azonnal szembeötlik nyelvének és stílusának néhány általános vonása. Minden szépirodalmi művére jellemző a népiesség, amit szülővárosa, Szeged nyelvjárása elemeinek fölhasználásával ér el, ezért a szegedi népi élet jelenségei gyakran szerepelnek munkáiban. Fontosnak tartotta a nyelv művelését: a nyelvjárási kifejezések közkinccsé tétele mellett fölújított régi szavakat, és alkotott új szavakat, kifejezéseket is, amelyeket hőseinek szájába adott. Ugyanakkor mindezek mellett megfigyelhetők nyelvhasználatában – főként a mondatszerkesztésben – bizonyos latinizmusok is (Szathmári 1968: 258).

A szakirodalomban azt olvashatjuk, hogy korai és kései műveiben a Szeged környéki nyelvjárás erőteljesen jelen van, az *Etelka* harmadik kiadását pedig teljesen nyelvjárásba írta át (May 1986: 40; Penke 2002: 415). A Szeged környéki nyelvjárás egyik legfontosabb sajátossága a független *ö-zés*, azaz más nyelvjárások zárt *ë*-je helyén pozíciótól függetlenül *ö* áll: *rönd, gyerök, esött, mihöz* stb. Zárt *ë* csak egytagú szavakban (*në, së, lë*) és vegyes hangrendű szavakban (*szërda, dësška*) marad meg (Juhász 2001: 279). A továbbiakban elsősorban az *ö-zést* vizsgálom az *Etelka* nyelvében.

Mielőtt az Etelka harmadik kiadását elemzem, fontosnak tartom röviden összefoglalni a korabeli irodalmi nyelv és az *ö-zés* összefüggéseit. A mai standard alapvetően *e-ző*, a 18. század végének irodalmi nyelvéről Benkő Loránd azonban azt írja, hogy egyes területeken bizonyos fokú *ö-zés* a regionális nyelvhasználat része volt. Az *ö-zés* a kor sok írójánál jelentkezik; erőssége, használata függ attól, hogy az illető író mennyire ismeri a korabeli írott nyelvi normát és honnan származik. A dunántúli írók közül sokan *ö-znek*, többnyire olyan mértékben, ahogy a Dél-Dunántúl kivételével általában a mai nyelv is: *böcsül, földél, fölség, pöröl, söpör* stb. Ritkán, de előfordul *ö-zés* a tövéghangzóban is: *tellött, fénylött*. A Csallóköz, Mátusföld területén élő írók *ö-zése* nagyjából a dunántúliakéval egyezik, de náluk nincs meg a tövéghangzós *ö-zés* (Benkő 1956: 272). A Duna–Tisza közí, azaz lényegében a szegedi írók *ö-zése* nem különbözik lényegesen ettől. A Székelyföld délnyugati részén és a Küküllők vidékén főképp hangsúlyos *ö-zés* jellemző: *böcsül, böttü, sötét*. Az e területeken kívüli íróknál viszont csak elvétve találunk *ö-zést*. Benkő mindezek alapján arra a következtetésre jut, hogy az írók *ö-zése* nyelvjárási eredetű (a reformkori írók néha szándékos, stilisztikai *ö-zésével* szemben), bár az észak- és dél-dunántúliak nagyjából egyformán *ö-ztek*, tehát ott ez regionális irodalmi nyelvű forma lehetett (Benkő 1956: 273). Az *e-ző* irodalmi nyelv az idő előrehaladtával egyre erősebbé vált, és az *ö-zés* ezzel szemben később néha tudatos stilisztikai törekvés lehetett (Benkő 1956: 274). (A reformkori *ö-zésről* l. Tompa 1955: 321–4.)

Benkő Loránd nagyszabású munkájában a 18. század végéig dolgozza föl az irodalmi nyelvet, így Dugonics munkáinak e korszakra eső részét is (az Etelka harmadik kiadása már kívül esik a vizsgált korszakon). Benkő vizsgálatai szerint a Trója veszedelme (1774), Ulyssesnek ... történetei (1780) és az Etelka első kiadása (1788) csak olyan mértékű *ö-zést* mutat, mint a dunántúli írók művei. Az arany Perczek (1790), A gyapjas vitézek (1794) és a Jeles történetek (1794) című munkáiban már egyre kisebb mértékű az *ö-zés*. Benkő szerint Dugonics e munkáiban azért *ö-zik*, mert nem ismeri eléggé az irodalmi nyelvet. Ahogy idővel megismeri az irodalmi normát, az *ö-zése* megkopik. Később, A szerencsében (1798) és a Római történetekben (1800) azonban már ismét gyakran *ö-zik*, majdnem azonos mértékben a Szeged környéki nyelvjárással. Ez azzal magyarázható, hogy ettől az időtől jellemző rá a tudatos népiesség, és ennek lehet következménye az *ö-zés* újbóli megjelenése. Ugyanígy, ekkor jelenik meg munkáiban a *j-s* írásmód az *ly* helyett (*kiráj, lakhej*) vagy az *n-ezés* (*aszon, törvén*) is (Benkő 1956: 275–6).

Ugyanakkor Benkő arra is rámutat, hogy az 1784-ben megjelent A tudákosságnak két könyvei, melyekben foglaltatik a Betövetés (algebra) és a Földmérés (geometria) című munkája, amely nyelvileg nem provinciális stílusú, nem *ö-ző*, azt bizonyítja, hogy képes volt normatív szöveget alkotni, és más műveiben nem azért provinciális, mert nem ismeri a normát, hanem tudatosan az (Benkő 1960: 463).

4. Az első magyar regény, az Etelka 1788-ban jelent meg először (Dugonics 1788). 1791-ben jelentősen átdolgozva, kiegészítve és új jegyzetekkel ellátva adta ki a „MÁSADIK MEG-JOBBÍTOTT KI-ADÁS”-t (Dugonics 1791, ebből készült 2002-ben a kritikai kiadás – Penke 2002), majd 1805-ben a „Harmadik, és életemben utolsó Kiadás”-t (Dugonics 1805, Penke 2002: 357–8). Dugonics folyamatosan változtatott a szövegen, a második kiadást az elsőhöz képest jelentősen átdolgozta (Penke 2002: 409–10). A változtatások sokfélék, nemcsak bővíti a szöveget és a hozzá fűzött jegyzeteket, hanem

„az egész regényt aprólékosabban tagolja: a hosszú bekezdéseket széttördeli, a vesszővel elválasztott mondatrészekből külön mondatokat formál. Gyakoriak a betoldások: egy-egy szóval, néhány mondatral, vagy akár több bekezdéssel is bővíthet a regény az első kiadáshoz képest” (Penke 2002: 413). A harmadik kiadásban is vannak különféle változtatások a másodikhoz képest, de a legföltűnőbb mégiscsak az, hogy *ő*-ző nyelvjárásba írja át (Penke 2002: 415).

A szövegváltoztatások okait May István Dugonics nyelvszemléletének változásában látja: az Etelka első és a harmadik kiadása között módosult nyelvszemlélete. Nyelvhelyességi normákat állított föl a maga számára, ezeknek próbált minél jobban megfelelni, és ezzel magyarázható a szövegváltoztatások egy része (May 1986: 36). May a harmadik kiadást összevetve az előző kettővel, az alábbiakat emeli ki: a) a többes számú birtokos után a birtok is többes számba kerül a 3. kiadásban, míg az első kettőben még nem (*a' Magyarok' gyűlésében* > *a' Magyarok gyűlésökben*); b) a szenvedő szerkezetet gyakran átalakította cselekvővé (*Dió-fából gyalúztatott* > *Dió-fából gyalútták*); c) az ikes ragozást (vö. R. Hutás 1965) Révai hatására javította; d) a mellékmondatban a feltételes módot néhol felszólítóra javítja (*hogy meg-bátorítaná* > *hogy meg-bátorítsa*). May számba vesz továbbá néhány kisebb változtatást is, mint például a páros testrészek egyes, illetve többes száma: *szemeiket* > *szemöket*. Megjegyzi azonban azt is, hogy nemegyszer arra is találunk példát, hogy Dugonics éppen ellenkezőleg javít (May 1986: 37–8).

Másokhoz hasonlóan May is kiemeli, hogy felhasznál és alkot új szavakat: *álladalom, képzelet, irnok, titoknok, újjonc* stb. (May 1986: 39, vö. Szathmári 1968: 260). Helyesírásában a 3. kiadásban a szóelemzés helyett a kiejtés elvét érvényesíti (ez főképpen a *ly* > *j* esetében föltűnő), de a *-ja/-je* birtokos személyjel esetében éppen a szóelemzés elvének megfelelően változtat: *attyát* > *atyját* (May 1986: 41). Abban szinte egyedülálló, hogy az *ő*-ző nyelvjárást próbálja irodalmi szintre emelni. May szerint a „nyelvjárás terjesztésében szinte teljesen következetes” (40). Hasonlóképpen vélekedik Benkő is (1956: 276). Mint fentebb említettem, az Etelka első két kiadásában a nyelvjárás még csak a szavak és frazémák szintjén bukkan föl a műben. Szathmári (1968: 259) szerint mivel idővel kialakította „azt az elvet, hogy a régi a népivel vagy a népivel is ábrázolható, Dugonicsnak csaknem valamennyi művében találkozunk a XVIII. századi Szeged környéki nyelvjárás hangtani, szókincsbeli, alak- és mondattani, valamint frazeológiai jelenségeivel.” Amíg az Etelka néprajzi jellegű leírásaiban ezek stilisztikailag indokolhatók, az előkelő szereplők szájából a mai olvasó számára már furcsán hatnak (uo.). Dugonics azonosította a népit a régivel, ezért vetítette vissza a szegedi beszédet a honfoglalás korába. Szereplői Szeged környéki nyelvjárásban beszélő honfoglalás kori főurak, előkelők, és még a kisasszonyok is ezen a változaton szólalnak meg, nemegyszer vaskos népiességgel. Egy helyen például így vigasztalja Gyula vezér lányát, Etelkát: „*Szõre mentében simogassuk inkább a' Barmot. Ha visszára fogjuk; fel-borzadozik a' haragos, és hamar meg-marja az illetõt. A' Harmat-esõ jobban meg-járja a' szomjú Földeket, a' Záporok pedig hamar el-futtyák: úgy a' síma szavak-is többet érnek a' darabosoknál. Nékünk kelleik inkább valamit engednünk tulajdonunkbúl; és a' Kutyát-is megböcsülnünk Uráért. A' gyenge szavak sokkal-inkább meg-lágyítták a' kövé-keményedet szíveket; mint a' tarajosok. A' szelíd-kor' gyümölcsnek-is minden-kor nagyobb böcse, mint a' vad-kornak. Szittyiai mondás; édes Leánycsóm: hogy akkor leg-büdösebb a' Gané; mikor leg-inkább piszkályák*” (Dugonics 1791. I: 7–8; Penke 2002: 184).

5. Az alábbiakban azt vizsgálom meg, hogy hangtani és alaktani téren mennyire követi az Etelka harmadik kiadása a Szeged környéki nyelvjárást. A regény második és harmadik kiadásából különböző helyekről, körülbelül száz oldalanként 8000 betű terjedelmű (kötetenként négyszer nyolc oldal), összesen 64 oldalnak megfelelő szövegrészt hasonlítottam össze, valamint a bevezetőt és néhány jegyzetet. A második kiadásból: I. kötet: Honnyaim!, 1–20, 130–138, 247–262, 357–366; II. kötet: 1–8, 131–140, 247–255, 357–365. A harmadik kiadásból a megfelelő helyek: I. kötet: Honnyaim!, 1–21; 143–151, 273–288, 396–407. II. kötet: 3–11, 148–157, 277–285, 400–409. Valamint az 5., 9., 10., 11., 58. és 94. jegyzetet.¹

Dugonics a második kiadáshoz képest is sok szempontból módosította a szöveget, nem csak az *ő*-zés tekintetében. Alább, az 1. táblázatban látható egy részlet a szövegből: a harmadik kiadás szövegében félkövérrel szedtem az *ő*-re változtatott szótagokat, szürkével kiemeltem azokat, amelyeket változatlanul hagyott, aláhúzással pedig további beszélt nyelvre utaló változásokat jelöltem.

1. táblázat:

Szövegváltoztatások az Etelka második és harmadik kiadása között

Dugonics 1791. II: 2. köt. 6. o.

„Édes Atyám! Igazán meg-vallhatom vét-kemet. Egy szál böcsületet nem hattam rajta. Nem-bírhattam indúlataimmal. De más-képpen ki-nem-tudhattam Oszta-lyomból. Eleget törtem, eleget fárasztot-tam magamat. De (tudgyák az Egek): hogy egészszen meg-nem-törhettem. A' forgó szelet inkább meg-zabolázhattam volna, mint ama' szél-hórdtta szárnyas indúlataimat. Soha nem hihettem volna magam felől: hogy olly goromba lehes-sek. Magam se tom immár, mi gyalázatos szitkokkal szidalmaztam. Istenem! hogy-hogy felejthettem-el úgy-annyira maga-mat. Meg-buktam, édes Atyám. Engedgy-megy most-egyszer édes Leányodnak. Könnyen vét az ember egyszer, 's-még könnyebben először. Az-után azt-is jól tudod, édes Atyám: hogy a' Lúd-is meg-eshetik egyszer a' Jegen. Sött: a' Ló-

Dugonics 1805. II: 3. köt. 8–9. o.

Édös Atyám! Igazán fogom ki-vallami vétkömet. Rajta egy szál böcsületöt nem hagytam. Nem bírhattam indúlataimmal. De másképpen osztájomból ki-nem-tud-hattam. Öleget törtem, öleget fárasztot-tam magamat. De (tudgyák az Egek!) hogy egészen mög-nem-törhettem. A' forgó szelet hamarébb mög-zaboláztam vóna; mint ama' szél-hordotta szárnyas indúlataimat. Soha nem hihettem vóna magam felől: hogy oj goromba löhessek. Magam se tom immár: minő gyalázatos szitkokkal szájaskodtam ellene. Istenem! Hogy-hogy felejthettem-el úgy-annyira magamat! Mög-buktam (édös atyám). Engedgy-mög (csak egyszer) édös leá-nyodnak. Könnyen vét az embör egyszer; 's-még könnyebben először. Osztán pe-nig azt-is sokszor hallottuk: a' lúd-is mög-eshetik egyszer a' Jégön. A' lónak

¹ A terjedelem a változó hosszúságú, nemegyszer féloldalmi jegyzetek miatt nem mindig adja ki a várható 8-8 oldalt.

nak négy a' lába; még-is meg-botlik. De, vallyon mit tehettem egyebet? Nem-de-nem a' Féreg-is meg-tekeri magát, ha reá tapodnak.”

négy lábai lönnének; még-is mög-botlanék. De vajjon: mit tőhettem ögyebet? Nem-de-nem: a' féreg-is mög-tekeri magát; ha reá-tapodnak?

Ebben a részletben is látható, hogy kisebb-nagyobb módosítások mindenhol vannak, az idézett részben azonban az *ö*-zés a legszembeötlőbb. Amint arra Benkő is utalt már, a második kiadásban alig találunk *ö*-zű alakokat, még a kortársaihoz képest is föltűnően *e*-zű. Az általam átnézett részekben csupán néhány *ö*-zű alak van: *böcsül* (5x), *böcstelen* (4x) (és származékaik mindig *ö*-vel), *körösztü* (4x, mindig *ö*-vel), *fölség* (1x), *köll* (3x, mindig beszédben), *fölött* (1x), *keverödött* (1x), *Föl-Földön* (1x), *csöp-vérei* (1x), *fölleg* (1x). A több birtokosra utaló birtokos személyjel is mindig *-ek*: *híreket*, *neveket*, *idejeket*.

A harmadik kiadásban már gyakran megjelennek az *ö*-zű alakok, hangsúlyos és hangsúlytalan szótagban, tövéghangzóban és toldalékban. Az idézett részben: *édös*, *lönnének*, *mög-botlanék*, *vétkömet*; más helyeken: *röndölte*, *tötte*, *högyön*, *viseltetött*, *lönne*, *köllene*, *fölepítött*, *fejedelöm stb.* Az idézett részben találunk még más, feltehetően a Dugonics által is beszélt nyelvre jellemző szavakat, kifejezéseket is, Etelka például azt mondja, hogy „*Magam se tom immár...*”; a második kiadásban még *vóna* a harmadikban mindkétszer módosítva van *vóna* formára, az idézet vége pedig a szólások-közmondások halmozását mutatja.² Nem kell túl járatosnak lenni az *ö*-zű nyelvváltozatban ahhoz, hogy észrevegyük az akár egy oldalon belül is váltakozó *végett* ~ *végött*, *édes* ~ *édös* változatokat, vagy a fentebbi idézetben az *egyszer* ~ *egyször* váltakozást – ez a változatosság a beszélt nyelvben teljesen természetesnek mondható, azt viszont nem tudjuk, hogy Dugonics mennyire szándékosan hagyta meg ezeket a változatokat. A figyelmes olvasónak az is feltűnhet, hogy a szereplők mintha jóval inkább *ö*-znének, mint az író, és ha ez így van, az tudatos stilisztikai szerkesztésre vall.

Az Etelka harmadik kiadásában az *ö*-zés arányának megállapításához összeszámoltam az *ö*-zött szótagokat, és azokat a szótagokat, amelyek *e*-vel maradtak, vagyis azokat, amelyek más nyelvjárásokban *e*-vel vagy *ē*-vel használatosak, de amelyeket a Szeged környéki nyelvjárásban lehetne *ö*-vel is mondani. Ehhez elsősorban Bálint Sándor Szegedi szótára volt segítségemre, az ugyanis számos történeti példát is tartalmaz.³ A vizsgált részek alapján az *ö*-zés arányait a 2. táblázat mutatja.

² Dugonics a szólásokat, közmondásokat külön is gyűjtötte, bár gyűjteménye csak halála után jelent meg (Dugonics 1820).

³ Természetesen pontosan megállapítani nem lehet, melyek voltak azok a szavak, amelyeket Dugonics idejében *ö*-vel is mondhattak, a kétes eseteket azonban a Szegedi szótár mellett más forrásokból ellenőriztem.

2. táblázat:
**Az *ö*-zés aránya a harmadik kiadás elbeszélő részeiben
 és a szereplők megszólalásaiban**

	<i>e</i> -zett szótag	<i>ö</i> -zött szótag
elbeszélő részek	56,2% (881 db)	43,8% (687 db)
szereplők megszólalásai	26,6% (179 db)	73,4% (493 db)
bevezető	65,2% (43 db)	34,8% (23 db)
jegyzetek	66,7% (80 db)	33,3% (40 db)
együttesen	48,8% (1183 db)	51,2% (1243 db)

Az adatok azt mutatják, hogy ha a regény vizsgált részeit nézzük, az összes *ö*-zhető szótagnak körülbelül a fele szerepel *ö*-vel, ha azonban az elbeszélő részeket és a szereplők megszólalásait külön is megvizsgáljuk, látszik, hogy a párbeszédekben sokkal nagyobb arányú az *ö*-zés. Dugonics a bevezető részt és a jegyzeteket is átírta, de ezekben kisebb mértékben – a lehetséges esetek egyharmadában – *ö*-zik, mint a regény elbeszélő részeiben.

Ez az átlag azonban nem mutatja meg azt, hogy a harmadik kiadásban vannak olyan részek, amelyekben némely szereplő, például Etelka egy-egy megszólalásában minden lehetséges esetben *ö*-ző alakot használ (Dugonics 1805. II: 8–9), más esetekben pedig csak a szótagok felét-harmadát írta át Dugonics (Dugonics 1805. II: 7). Ez különösen olyankor föltűnő, amikor az elbeszélő részekben oldalakon keresztül csak egy-egy szótag fordul elő *ö*-vel, az is a birtokos személyjelben: *szívökre, nyelvökre, Fejököt* (Dugonics 1805. II: 281–4), majd Etelka megszólal *ö*-ző tájsozlásban (pl. Dugonics 1805. II: 285).

6. Az *ö*-zéssel kapcsolatban még néhány további jelenséget emelnék ki. A több birtokos egy birtokára utaló személyrag a második kiadásban mindig *-ek*. Ezt a ragot a harmadik kiadásban az esetek többségében *-ök*-re módosítja: *véröket, fejedelmöknek, híröket, üdejöket, szívök, szemök stb.*, néha azonban változatlanul hagyja: *szívek, gerjedelmeket*. A *fel* igekötőt 24 esetben meghagyja, 35-ször *föl*-re változtatja. A *meg* igekötő viszont 159-szer marad *e*-vel, és 51-szer lesz belőle *mög*. Ez utóbbi forma – amely a Szeged környéki nyelvjárás feltűnő sajátja – minden esetben a szereplők megszólalásaiban fordul elő. Ugyancsak ilyen helyzetben jellemző a *köll, köllött, köllene* változatok használata, bár egy-egy adat ezekre az elbeszélő részekben is van.

Egyetérthetünk Benkővel, aki Dugonics korábbi művei alapján azt állapította meg, hogy *ö*-zése megfelel a Szeged környéki nyelvjárásának. Ez az Etelkára is igaz: nem találtam olyan adatot, amelyet Dugonics *ö*-vel írt, de ma már *e*-vel lenne használatos. (Az ellenkezője, nevezetesen olyan szó, amely ma *ö*-vel is használatos, de Dugonics következetesen *e*-vel írta, nehezen ellenőrizhető, mivel nem minden szótagot írt át *ö*-re.)

Az *ö*-ző változatok mellett Dugonics más tekintetben is tendenciaszerűen változtat a szövegen. A *-ból/-böll*-féle határozóragok a második kiadás vizsgált részeiben mindig nyíltabb változatban fordulnak elő. A harmadik kiadásban ezek egy részét *ú/ü*-re javítja, de számos esetben változatlanul hagyja. (A határozóragok zártabb vagy nyíltabb

használata még évtizedekkel később, a reformkori irodalmi nyelvben is ingadozik, l. Deme 1955: 53–6.)

A kiejtés elve érvényesül a harmadik kiadás helyesírásában is, amikor az *ly* helyett *j-t* ír (May 1986: 41): *Szeméjjéről, meg-talájjad, fákja, oj, ojjas, ijjen* stb., bár számos ellenpéldát is találunk. Szintén a beszélt nyelvre jellemző a fentebb már említett *magam sem tom*, vagy a *vóna, vót* forma. A vizsgált részekben ezen kívül egy-egy esetben a *föld* és a *hólltomig* alakokat módosította *főd, hóttomig* formára (Huba beszédében), de ilyen *l* kieséses alakok az elbeszélő részekben nem fordulnak elő.

A szóhasználatról, szólások és közmondások halmozásától eltekintve más, Szeged környékére jellemző nyelvjárási sajátossággal az *ö-zésen* kívül nem találkozunk a regényben. A Szeged környéki nyelvjárásban a 19. század második felében meglévő *tudi, mondi* típusú igeragozásra egyetlen példa sincs, mint ahogy a *-hoz/-hez/-höz* helyén a szintén ott jellemző *-hon/-hön* ragokra sem. Az egyszer-egyszer előforduló *szőrivel, kedviért* szavak egyes szám 3. személyű *-i* birtokos személyjelét néha *é-re* változtatja: *szőrével, kedvéjért*, de mint más esetekben is, itt is maradnak kivételek: *kedviért, szemibül*.

Találunk viszont régiesítést. A *dicső* és *idő* szavakat következetesen *dücső, üdő* változatra módosítja, a *világ-ot* *velág-ra*, az *addig, eddig* pedig *addég, eddég* lesz a 3. kiadásban (vö. May 1986: 42).

7. Benkő Loránd mutatott rá arra, hogy Dugonics András az 1790-es évek végétől tudatosan alkalmazza az *ö-ző* nyelvjárást műveiben. Ezt bizonyítja az Etelka harmadik kiadása is. A regény szövegét nemcsak stilisztikailag javította, hanem a korábbi kiadáshoz képest átírta *ö-ző* nyelvjárásba. A nyelvjárás a szereplők megszólalásaiban sokkal erőteljesebben jelentkezik, mint az elbeszélő részekben vagy a jegyzetekben. Szereplői beszédében viszont az *ö-zésen* és néhány további beszélt nyelvi sajátoságon (*vóna, sem tom*) kívül más nyelvjárási változatokat nem találunk (a szólásoktól, közmondásoktól eltekintve). Az elbeszélői részekben nagyjából a lehetséges esetek, vagyis a Szeged környéki nyelvjárásban *ö-vel* mondható szótagok felét írta át *ö-re* (miközben szereplőit egyik-másik helyen minden lehetséges szótagban *ö-vel* beszélteti), de ez is elégségesnek bizonyult ahhoz, hogy fölidézze a Szeged környéki nyelvjárást.

Hivatkozások

- Bálint Sándor 1957: *Szegedi szótár* I–II, Budapest, Akadémiai.
- Benkő Loránd 1956: Az irodalmi nyelvi *ö-zés* XVIII. századi helyzetéről, *Magyar Nyelv* 52, 271–9.
- Benkő Loránd 1960: *A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában*, Budapest, Akadémiai.
- Deme László 1955: Az irodalmi nyelv hangállománya és a nyelvjárások, in Pais Dezső szerk.: *Nyelvünk a reformkorban*, Budapest, Akadémiai, 27–82.
- Dugonics 1788 = *ETELKA, EGY IGEN RITKA MAGYAR KIS-ASZSZONY VILÁGOS VÁRATT, ÁRPÁD ÉS ZOLTÁN FEJEDELMINK' IDEIKBEN*. ÍRTA DUGONICS András. Első Könyv. A'szerencsés dolgok, Második Könyv. A'szerencsétlen esetek. Posonyban és Kassán, Fűskúti Landerer Mihály' költségével és betőivel, 1788. 351 l. és 394 l.

- Dugonics 1791 = *EDELKA*. IRTA DUGONICS ANDRÁS királyi oktató. Második megjobbított kiadás. Első és Második Könyv, Posonyban és Pesten, Fűskúti Landerer Mihály' költségével és betőivel, 1791. 433 l. és 438 l.
[https://library.hungaricana.hu/hu/collection/muze_megy_cson_muzealis_konyvek/ – 2017. január 17.]
- Dugonics 1805 = *EDELKA*. IRTA DUGONICS ANDRÁS királyi oktató. Harmadik, és életében utolsó Kiadás. Első és Második Könyv, Posonyban és Pesten, Fűskúti Landerer Mihály' költségével és betőivel, 1805. 484 l. és 494 l.
- Dugonics 1820 = *Magyar példa beszédek és jeles mondások*. Öszveszedte, és megvilágosította Dugonics András. Szegeden. Nyomt. Grün Orbán' betűivel 's költségével, 1820.
- Dugonics 2015 = Dugonics András és könyvtára. Somogyi Könyvtár, Szeged
[<http://dugonics.sk-szeged.hu/tarsasag.html> – 2017. január 17.]
- Juhász Dezső 2001: A nyelvjárási régiók, in Kiss Jenő szerk.: *Magyar dialektológia*, Budapest, Osiris, 262–316.
- Kálmány Lajos 1881–1891: *Szeged népe*. 1. köt.: *Ős Szeged népköltése*. Arad: Réthy Lipót és fia, 1881. 2. köt.: *Temesköz népköltése*. Arad: Réthy Lipót és fia, 1882. 3. köt.: *Szeged vidéke népköltése*. Arad: Réthy Lipót és fia, 1891.
[<http://mek.oszk.hu/08600/08688/> – 2017. január 17.]
- Kálmány Lajos 2015: *Alföldi gyűjtés*, Budapest, Balassi.
- May István 1986: Dugonics nyelvszemléletének módosulása 1788 és 1805 között, *Magyar Nyelvőr* 110, 35–45.
- Penke 2002 = *Dugonics András: Edelka*. S. a. r.: Penke Olga. Debrecen: Debreceni Egyetem, Kossuth Egyetemi Kiadó.
- R. Hutás Magdolna 1965: Az ikes igék ragozása Dugonics András nyelvében, *Magyar Nyelv* 61, 326–38.
- Szathmári István 1968: Dugonics András nyelvéről és stílusáról, *Magyar Nyelv* 64, 257–62.
- Tompa József 1955: Az irodalmi nyelv, in Pais Dezső szerk.: *Nyelvünk a reformkorban*, Budapest, Akadémiai, 313–434.